

УДК 347.962:342(477)

Д.Ю. ШПЕНОВ,

канд. юрид. наук, Харківський національний
університет внутрішніх справ

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Ключові слова: судді, служба суддів, морально-етичні якості, кваліфікація судді, атестація суддів

Необхідною умовою для досягнення мети удосконалення служби суддів в Україні є підвищення рівня їх кваліфікації та компетентності. Це є чи не найбільш важливою умовою забезпечення справедливого та об'єктивного відправлення правосуддя та прийняття правосудних судових рішень. Частково ця задача вирішується шляхом удосконалення положень відповідних законодавчих актів. Однак, крім того, існує потреба в провадженні комплексної роботи з суддівським кадрами, удосконаленні первинного добору кандидатів на посаду судді та трансформації системи вищої юридичної освіти для майбутніх суддів. Водночас, на сьогодні, законодавство України містить ряд прогалин та недоліків в означеній сфері, що викликає необхідність в його удосконаленні.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю наукових робіт, що присвячені проблемі підвищення рівня кваліфікації та компетентності суддів в Україні, що у поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу даного питання обумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Окремі аспекти проблеми підвищення рівня кваліфікації суддів та шляхів удосконалення законодавства в цій сфері в Україні досліджували такі вчені, як Г.В. Барабаш, В.В. Городовенко, Ю.М. Грошевий, Н.А. Гураленко, Ю.Б. Ірхін, Л.М. Москович, О.К. Черновський та багато інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, присвячені

проблемі підвищення рівня кваліфікації та компетентності суддів та надання практичних рекомендацій щодо удосконалення законодавства України в цій сфері, що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми. Тому метою статті є визначення напрямків підвищення кваліфікації та компетентності суддів в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити систему морально-етичних та особистих якостей судді та кандидата на його посаду; охарактеризувати механізм перевірки цих якостей при доборі кандидатів на посаду судді, визначений законодавством України; провести аналіз існуючої системи професійної підготовки майбутніх суддів, підвищення їх кваліфікації, визначити недоліки в кожній з цих сфер та запропонувати шляхи їх усунення.

Наразі в Україні гостро постає проблема недостатнього рівня кваліфікації та компетентності суддів. При цьому, підвищення цього рівня має здійснюватися в таких напрямках: 1) удосконалення, розширення та тлумачення змісту кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді, в тому числі, вимог щодо морально-етичних якостей; 2) трансформація фахової вищої юридичної освіти для майбутніх суддів; 3) підвищення рівня професійної культури та правосвідомості суддів; 4) удосконалення програми та визначення періодичності підвищення кваліфікації професійних суддів; 5) розвиток, накопичення та удосконалення застосування практичного суддівського досвіду; 6) запровадження обов'язкової атестації суддів.

У межах кожного з цих напрямків можна розробити відповідні способи, завдяки яким буде забезпечено підвищення рівня кваліфікації та компетентності суддів.

Так, перший напрямок передбачає законодавче закріплення повного та вичерпного переліку кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді, включаючи вимоги до його морально-етичних якостей. Проведений аналіз законодавства України в досліджуваній сфері показує, що кваліфікаційно-правові вимоги

до кандидата на посаду судді, визначені в чинному законодавстві України, не цілком відповідають принципам повноти та достатності. Такий висновок обумовлений тим, що, по-перше, в Законі «Про судоустрій і статус суддів» відсутня стаття, в якій комплексно визнаються кваліфікаційні вимоги до кандидата на посаду судді з урахуванням міжнародних документів, а по-друге, відсутній дієвий механізм перевірки всіх цих вимог. Тому, подальша робота щодо удосконалення законодавства в сфері регулювання добору кандидатів на посаду судді, має здійснюватись у напрямку розробки переліку кваліфікаційних вимог, що ставляться до кандидата на посаду судді, а також методики та порядку перевірки рівня правової культури та правосвідомості судді, його моральних та особистих якостей.

В науковій літературі справедливо зазначається, що професійна діяльність судді передбачає два рівно важливі компоненти – юридичну грамотність та психологічну компетентність [1, с.16]. Тому, крім загальних кваліфікаційних вимог щодо громадянства, освіти, стажу роботи, необхідно визначити вимоги щодо психологічної компетентності (психологічної готовності). При цьому такі вимоги необхідно визначити на конституційному та законодавчому рівні.

Ю.Б. Ірхін підкреслює, що дослідження трудових функцій судді показує, що професійний суддя має вирізнятися високими моральними якостями, прагненням до справедливості [2, с.33]. Для зручності перевірки кандидата на посаду судді на предмет його відповідності вимогам щодо належного рівня морально-етичних та особистих якостей, останні необхідно умовно поділити на такі групи: 1) моральні якості; 2) етичні вимоги до поведінки; 3) інтелектуальні здібності; 4) комунікативні вміння; 5) технічні навички; 6) організаторські здібності. Система цих якостей складає психологічну професіограму судді.

Зокрема, розробляючи систему моральних якостей судді та, відповідно, кандидата на цю посаду, необхідно погодитись з Ю.Б. Ірхіним, що при доборі кандидатів на посаду судді

слід виключити можливість доступу до цієї посади осіб, яким притаманні негативні особистісні та моральні якості, такі, як зарозумілість, пихатість, грубість, жорстокість і недбалість, некоммунікабельність, низький рівень інтелекту та культури, схильність до стереотипного мислення, нездатність до ясного викладення усної мови і письмових текстів, корислива орієнтація на престижне становище судді [2, с.36].

При цьому вимоги до моральних якостей судді необхідно закріпити в Кодексі суддівської етики, який було запропоновано перейменувати на Кодекс морально-етичних вимог до судді. До таких якостей слід віднести: 1) добропорядність, тобто розважливе та розумне ставлення до інших осіб, не допущення образливих або таких, що принижують честь та гідність особи, дій та висловів; 2) справедливість, яка передбачає наявність внутрішнього відчуття, переконання та потреби в збереженні рівноваги між правами та обов'язками кожного члена суспільства та усвідомлення їх рівності; 3) чесність, тобто відкрите та розумне вираження своїх дійсних намірів, збереження власної гідності та достоїнства у взаємовідносинах з іншими особами; 4) непідкупність, що передбачає таку поведінку особи, яка відкидає будь-яку можливість неправомірного впливу на неї із корисливих мотивів, та яка не допускає провокацію хабарництва та хабарництва; 5) толерантність, тобто доброзичливе та розумне ставлення до інших осіб, усвідомлення індивідуальності кожної людини тощо.

Другою складовою особистих якостей судді (кандидата на посаду судді) є вимоги до етичності його поведінки. Ці вимоги в достатньому обсязі викладені в Кодексі суддівської етики (вимоги до поведінки судді під час здійснення правосуддя, вимоги до позасудової поведінки тощо), потребує лише уточнення методи їх перевірки.

Інтелектуальні здібності судді та кандидата на цю посаду беззаперечно повинні бути, якщо не високі, то за будь-яких умов, вищі за середній рівень. Адже, інтелектуальна складова особистості судді відіграє важливу роль

на всіх етапах відправлення правосуддя, починаючи від прийняття заяви про відкриття провадження у справі і закінчуючи винесенням судового рішення. На кожному етапі судді доводиться приймати розумні та зважені рішення. Безумовно, без високого рівня інтелектуальних здібностей цього домогтись не можливо. Тому, висування вимог щодо достатнього інтелектуального рівня кандидата на посаду судді є об'єктивно обумовленою необхідністю.

Обґрунтовуючи вимоги до комунікативних вмінь та навичок кандидата на посаду судді, О.К. Черновський зазначає, що необхідність управляти діалогом, вирішувати конфлікти, розблоковувати емоційно напружені ситуації в процесі судового розгляду, розуміти та коригувати власний психологічний стан, а також атмосферу в залі засідання пред'являє високі вимоги не тільки до спеціальних компетенцій судді (наявність юридичної освіти, досвіду роботи тощо), але й до психологічних [1, с.14]. Тому, вимоги щодо комунікативних навичок та вмінь повинні включати такі, як: 1) чітко поставлена мова, вміння лаконічно та грамотно викладати свої думки, виділяти головне; 2) високий рівень соціального інтелекту, тобто вміння розуміти невербальну мову, емоції співрозмовника, виявляти невербальні ознаки правдивості або неправдивості його слів тощо; 3) вміння налагоджувати контакт в розмові тощо.

Технічні навички кандидата на посаду судді повинні включати: 1) грамотне письмо; 2) знання та вміння складати процесуальні судові документи; 3) знання структурних складових документів тощо. Технічні навички є важливою складовою компетентності судді, оскільки в багатьох випадках докази подаються у документарній формі, і суддя має візуально оцінити відповідність форми документа законодавчим вимогам.

Організаторськими здібностями кандидата на посаду судді є вміння самостійно організувати свою діяльність, розподіляти власний робочий час, а також організувати роботу своїх помічників, секретаря судового засідання тощо.

Іншою проблемою, що постає на шляху формування високопрофесійного суддівського корпусу, є проблема щодо методики оцінки відповідних якостей. Ю.Б. Ірхін зазначає, що психологічне вивчення особистості кандидата на посаду судді не є єдиною безумовною самоціллю. Його основне завдання полягає у виявленні та оцінці реальних і потенційних можливостей людини для її оптимального використання у судовій діяльності. Саме тому вимоги та умови конкретної діяльності є основними факторами, що зумовлюють спрямованість процесу вивчення людини [2, с.30]. На думку автора, важливою умовою підвищення ефективності професійної діяльності суддів є психологічна діагностика і розвиток низки моральних якостей, які повинен уособлювати в собі суддя [2, с.36].

Саме тому пропонуємо розробити Методику перевірки рівня особистих та морально-етичних якостей кандидата на посаду судді. В цій методиці, крім відібрання психологічних тестів, визначення порядку їх проведення, необхідно регламентувати такий спосіб формування комісії з проведення психологічного тестування кандидатів на посади суддів, який виключав би можливість допуску до складу цієї комісії непрофесійних психологів. Тому, слід чітко визначити вимоги до членів цієї комісії, а також заздалегідь сформувати шкалу психологічних якостей кандидата на посаду судді, в межах якої він вважається таким, що володіє достатнім їх рівнем. Це необхідно для того, щоб виключити суб'єктивізм членів комісії у прийнятті рішень про відповідність кандидата на посаду судді відповідним вимогам до рівня їх морально-етичних та особистих якостей.

Для забезпечення високого рівня кваліфікації суддів треба провести реформу вищої фахової освіти для майбутніх суддів, запровадивши їх навчання у відомчих вищих навчальних закладів. В.Е. Кулаков, даючи оцінку відомчій освіті, прийшов до висновку, що відомчий заклад має ряд переваг порівняно з освітніми закладами Міністерства освіти і науки України, що дає йому можливість готува-

ти фахівців, краще підготовлених до практичної діяльності завдяки підконтрольності навчального закладу своєму відомству; можливості швидкого коригування навчальних програм у зв'язку зі зміною завдань, покладених на відповідні органи; тісному зв'язку з ними; цілеспрямованому та повному фінансовому забезпеченню; планомірному кадровому забезпеченню тощо [3, с.42]. Отже, в подальшому доцільно утворити систему відомчих навчальних закладів в судовій системі, спеціально призначених для підготовки суддів та інших професійних кадрів у судовій системі.

При цьому, слід погодитись з думкою В.В. Городовенка, що для того, щоб захистити установи, які займаються підготовкою суддів, від зовнішнього впливу, необхідно повноваження з призначення їх керівників та викладачів покласти на суддівський чи інший незалежний орган, який відповідає за організацію і контроль такої підготовки [4, с.118]. Саме така рекомендація була висунута Радою Європейських суддів у Міжнародному документі від 17.11.2010 року № (2010)12 [5].

У системі відомчих вищих навчальних закладах необхідно створити декілька факультетів, на кожному з яких проводитиметься підготовка суддів для кожного спеціалізованого суду (адміністративного, господарського) та суддів з розгляду цивільних, кримінальних справ тощо. В системі відомчих навчальних закладів, крім вивчення різних галузей права і глибинного вивчення тих галузей, в яких спеціалізуватиметься майбутній суддя, будуть навчати засадам праворозуміння та правозастосування у відповідних практичних ситуаціях. Крім того, для студентів цих навчальних закладів слід щороку організовувати практику на базі відповідного місцевого суду. Така система підготовки майбутніх суддів зможе в більшій мірі забезпечити необхідний рівень їх кваліфікації і підготувати психологічно до виконання майбутніх обов'язків, оскільки крім власне правових дисциплін у відомчому навчальному закладі слід запровадити спеціальну психологічну підготовку студентів.

Важливою умовою підвищення рівня кваліфікації суддів є забезпечення високого рівня їх професійної культури та правосвідомості. Професійна правосвідомість судді, на думку Ю.М. Грошевого, включає в себе систему правових ідей, що виражають інтереси суспільства в сфері правосуддя, а також систему власних правових поглядів і переконань, оцінок про справедливість або несправедливість правових норм, ефективність правового регулювання, відповідність правових приписів характеру суспільних, які ця норма регулює [6, с.250]. Тобто, фактично професійна правосвідомість судді визначається рівнем його правових знань та морально-етичними якостями. Отже, саме в правовій свідомості відбиваються і знання, і досвід судді, і морально-етична спрямованість його особистості. Тому, вплинути на розвиток правосвідомості можливо лише за умови тривалого та постійного виховання особи. При цьому, виховання дорослої людини – процес більш повільний і менш ефективний. Його слід здійснювати з урахуванням певних особливостей. Зокрема, слід погодитись з В.В. Городовенко, що для навчання дорослих більш продуктивними є дискусія, ситуативний аналіз, моделювання, письмова робота, обговорення в малих групах, рольові ігри тощо [4, с.117]. Саме цим методам слід надавати перевагу в роботі з дорослими, замість монологічних лекцій та теоретичних занять.

Правова культура судді визначає характер його поведінки відповідно до рівня правосвідомості, тобто це практичне втілення знань з різних галузей права, навичок правозастосування та власного емоційно-вольового відношення до відповідних правових норм та необхідності їх дотримання. Правова культура відображає те, на скільки суддя може діяти у кожній конкретній ситуації у відповідності з власними переконаннями і поглядами, власним світоглядом, і чи відносяться ці переконання та світогляд допустимим у суспільстві морально-етичним нормам, а також правовим нормам.

Для розвитку та підвищення рівня правової культури та правосвідомості судді необхідно

комплексно підходити до проблеми виховання суддів. І, зокрема, слід приділяти належну увагу підготовці програми для підвищення кваліфікації професійних суддів, а також установити періодичність їх обов'язкового навчання.

Окрім підвищення професійної підготовки суддів та кандидатів на їх посаду, необхідно також приділяти належну увагу забезпеченню психологічної готовності осіб до виконання суддівських повноважень. На думку О.К. Черновського, з метою розвитку та подальшого прояву морально-етичних та професійних якостей судді, крім такого періодичного навчання з питань здійснення правосуддя, необхідно розробити і впровадити у практичну діяльність суддів проведення групових психологічних семінарів-тренінгів та індивідуальних психологічних консультацій, розробити спеціальні програми та створити умови для психологічного розвантаження [1, с.17]. Фактично, науковець пропонує створити психологічну службу при кожному судді, яка б здійснювала психологічний супровід професійної діяльності судді. Це є доцільною пропозицією, оскільки, відомо, що професія судді пов'язана із значною психічною напруженістю, обумовлену важливістю рішень, що доводиться приймати судді, підвищеною відповідальністю, конфліктністю окремих ситуацій тощо. Саме тому, необхідно утворити психологічну службу на рівні кожного суду, яка б входила до складу апарату відповідного суду. На таку службу слід покласти наступні функції: 1) організація та проведення психологічних тренінгів із судьями та працівниками апарату суддів; 2) здійснення періодичного психологічного тестування суддів з метою виявлення їх емоційно-психологічного стану та надання своєчасної якісної психологічної допомоги в кризових ситуаціях; 3) сприяння у якісному психологічному доборі працівників апарату судів; 4) психологічне консультування суддів та працівників апарату суду з проблем, що виникають у їх професійній діяльності тощо.

Одним із напрямків підтримання належного рівня кваліфікації судді, визначених в між-

народних актах [7], але і досі не втілених в національному законодавстві, є постійна самостійна робота судді над удосконаленням власної професійності та розвитку своїх морально-етичних якостей. В законодавстві України не визначено ні форм, ні змісту, ні способів оцінки ефективності такої роботи. Проте, беззаперечним є той факт, що самостійна робота судді є чи не найбільш дієвим засобом розвитку його професійності. Це обумовлено тим, що самомотивація та спрямованість судді на власний професійний та особистісний розвиток є найкращим стимулом для удосконалення свого рівня кваліфікації. Немотивований та безініціативний суддя залишається на тому ж самому рівні розвитку, не залежно від того, які програми, тренінги та інші навчальні заходи він буде проходити. Отже, при доборі кандидатів на посаду суддів важливо не допускати до вступу на посаду осіб, які не є здатні самомотивації та саморозвитку.

При здійсненні самостійної роботи суддя, перш за все, повинен розвивати, накопичувати та удосконалювати власний практичний суддівський досвід для його подальшого застосування у своїй діяльності.

При узагальненні і систематизації власного досвіду суддя повинен враховувати відповідні рекомендації Верховного Суду України, що викладені в його постановках. Поступово формуючи та удосконалюючи свій досвід в сфері праворозуміння та правозастосування, суддя повинен мати можливість обговорювати окремі спірні та неоднозначні питання в цій сфері зі своїми колегами, науковцями та іншими фахівцями в галузі права. Для цього, доцільно періодично організовувати та проводити наради та конференції за участю суддів, юристів, науковців не тільки на загальнодержавному, але і локальному рівні (на рівні окремого суду або декількох судів міста чи області). Організація таких заходів має здійснюватись головою суду за сприянням керівництва територіального управління Державної судової адміністрації.

Отже, розвиток форм підвищення кваліфікації судді є важливим напрямком забезпе-

ченням високого рівня його професійності та компетентності. Однак, будь-яка робота повинна бути належним чином оціненою. Тому, для підтримання високого рівня кваліфікації та компетентності суддів необхідне також запровадження періодичної обов'язкової атестації суддів з метою оцінки їх знань, морально-етичних якостей тощо.

Подібної точки зору дотримується Г.В. Барабаш, який пропонує під атестацією суддів розуміти оцінювання ділових, професійних та особистих якостей судді, що провадиться з метою підвищення ефективності виконання ним трудової функції, стимулювання зростання його професійного розвитку і дозволяє встановити його відповідність займаній посаді [8, с.176]. Автор переконаний, що запровадження обов'язкової періодичної атестації суддів (а точніше повернення такої атестації відповідно до Закону «Про статус суддів» 1992 року) сприятиме підтриманню належного рівня їх кваліфікації.

З цією метою запропоновано покласти на Вищу кваліфікаційну комісію суддів України завдання щодо розробки Методики оцінювання діяльності судді. В цій Методиці необхідно чітко визначити мету та завдання атестації.

Реалізація завдань атестації потребує розробки критеріїв оцінки професійності судді, а також визначення таких форм проведення атестації, які б виключили можливість формального підходу, як це найчастіше відбувається на практиці. Для цього, не можна функцію оцінювання судді (атестації) покладати на голову суду, в якому працює суддя. Атестаційна комісія має формуватися із суддів та інших фахівців в галузі права, з якими суддя, який підлягає атестації, не знайомий близько. Найбільше для виконання цієї функції, на наш погляд, підходить Вища кваліфікаційна комісія суддів.

Для всебічної оцінки професійності та рівня кваліфікації судді та надання позитивного чи негативного висновку необхідно розробити атестаційну форму, яка буде враховувати всі аспекти та сфері професійності та компетентності судді: рівень його знань, комуніка-

тивні та організаторські здібності, морально-етичні якості тощо. При виявленні пробілів в будь-якому структурному елементі компетентності судді, Вища кваліфікаційна комісія суддів повинна надати рекомендації щодо їх усунення і перевірити, чи виконав їх суддя.

Атестація судді не повинна носити формальний характер, оскільки це перетворить її на бюрократичну процедуру, яка не матиме жодної практичної цінності.

Запропоновані шляхи підвищення рівня кваліфікації та компетентності судді в кожному з напрямків потребують відповідного законодавчого оформлення. Тільки з моменту прийняття відповідних змін та доповнень до законодавчих актів та розробки методик та рекомендацій в кожній з розглянутих сфер, можна вести мову про практичну націленість держави на вирішення проблеми забезпечення судової влади професійними суддівськими кадрами. Адже, як зазначено в Конституції України та Законі України «Про судоустрій і статус суддів», судді є незалежними і підкорюються лише закону. Отже, забезпечення високого рівня кваліфікації суддів має розпочатися саме з законодавчих змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черновський О. К. Психологічна компетентність судді у практичній діяльності / О. К. Черновський // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 2 (6). – С. 14–18.
2. Ірхін Ю. Б. Психологічні засади професійного відбору суддів України / Ю. Б. Ірхін // Слово Національної школи суддів України. – 2014. – № 1 (6). – С. 29–37.
3. Актуальні проблеми професійної підготовки суддів, прокурорів та працівників правоохоронних органів: зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 квітня 2009 року) / [редкол.: Г. П. Серета (відпов. ред.), М. К. Якимчук, В. М. Куц та ін.]. – К. : Генеральна прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України, 2009. – 80 с.
4. Городовенко В. В. Періодичне навчання суддів та координаційні практики /

В. В. Городовенко // Слово Національної школи суддів України. – 2014. – № 1 (16). – С. 116–121.

5. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : від 17.11.2010 р., № (2010)12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38?test=dCCMfOm7xBWMSQkEZiXb3CL4HI4Zss80msh8Ie6.

6. Грошевий Ю. М. Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект /

Ю. М. Грошевий // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4 (16). – С. 248–255.

7. Бангалорські принципи поведінки суддів: Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН : від 27.07.2006 р., № 2006/23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://crimecor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article;jsessionid>.

8. Барабаш Г. В. Особливості правового регулювання оцінювання професійної кваліфікації судді / Г. В. Барабаш // Публічне право. – 2012. – № 4 (8). – С. 174–179.

Шпенюв Д. Ю. Шляхи підвищення рівня кваліфікації та компетентності суддів в Україні / Д. Ю. Шпенюв // Форум права. – 2017. – № 1. – С. 205–211 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_1_35.pdf

Розроблено систему особистих та морально-етичних якостей, яким повинен відповідати суддя та кандидат на його посаду; розглянуто механізм перевірки рівня особистих та морально-етичних якостей у кандидата на посаду судді; обґрунтовано необхідність впровадження обов'язкової періодичної атестації суддів.

Шпенюв Д.Ю. Пути повышения уровня квалификации и компетентности судей в Украине

Разработана система личных и морально-этических качеств, которым должен соответствовать судья и кандидат на его должность; рассмотрен механизм проверки уровня личных и морально-этических качеств у кандидата на должность судьи; обоснована необходимость внедрения обязательной периодической аттестации судей.

Shpenov D.Yu. Ways to Improve the Qualification and Competence of Judges in Ukraine

The system of personal and ethical qualities must meet the judge and candidate for his position; Mechanisms check the personal and ethical qualities of a candidate; the necessity of introducing mandatory periodic certification of judges.